

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО і СУЧАСНІСТЬ

№10 (26)

ЖОВТЕНЬ

2016

Літописні оповіді

Урок української літератури, 5 клас

Світлана Талан. «Розколоте небо»

Інсценізація уривку з роману

**Переклад – це не наука,
а мистецтво**

Українська перекладацька школа

**Література XX ст. Павло Тичина
(1891–1967)**

**Подовження та подвоєння
приголосних.
Правопис префіксів та суфіксів.
Поняття про відокремлення**

**ПЕРЕДПЛАТНИЙ
ІНДЕКС 86515**

ВИДАВНИЦТВО
«БІЛИЙ ТИГР»

Модуль IV. Подовження та подвоєння приголосних. Правопис префіксів та суфіксів. Поняття про відокремлення. Звертання як синтаксична категорія

Практикум з української мови. Частина 1

Наталія КАПУБА, кандидат філологічних наук, викладач Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ;

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, викладач-методист Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

ПДОВЖЕННЯ ТА ПДВООЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєння – морфологічне явище, яке відбувається під час збігу приголосних при словотворенні	Подовження – фонетичне явище, яке відбувається внаслідок повної асиміляції м'яким приголосним наступного [й]
Подвоюються:	Подовжуються приголосні д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш:
- тверді приголосні в словах: <i>ляний, Ганна, бовваніти, овва, ссавці, ссати</i> та похідних від них - літери, що позначають однакові приголосні при їх збігові на стику двох значеннєвих частин слова: префікса і кореня (<i>віддати, роззброєння, ззовні, оббити</i>), двох префіксів (<i>возз'єднання, беззастережний</i>), кореня і суфікса (<i>денний, причинний</i>), двох суфіксів (<i>письменник, іменник</i>), у зворотних дієсловах минулого часу з основою на -с (перед часткою -ся): <i>розрісся, піднісся, але – підносься</i> - на межі морфем у складноскорочених словах: <i>військомат (військовий комісаріат), міськом (міський комітет), юннат (юний натураліст), деффак (дефектологічний факультет)</i> - літери, що позначають приголосні у наголошених прикметникових і прислівникових суфіксах -єнн-, -анн-, що передають: збільшувально-підсилювальне значення (<i>здоровенний, страшенно</i>), значення можливості або неможливості дії (<i>здійснений, непримиренно</i>); у прикметниках старослов'янського походження (<i>блаженний, благословенний, священний (але священник)</i>)	- у поодиноких прислівниках: <i>зрання, навімання, спросоння, попідтинню</i> - у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду I відміни: <i>Ілля, рілля, суддя, стаття; суддів, статтями, у статтях, але – статей, кутя, попада</i> та ін. - в іменниках середнього роду II відміни перед кінцевим -я: <i>життя, обличчя, багаття, гілля, колосся, життєвий, гіллястий, збіжжя</i> - в іменниках жіночого роду III відміни в Ор. відм. од.: <i>молоддю, повинню, миттю, маззю, сіллю, подорожжю, розкішню, але гордістю, жовцю, Керцю (збіг приголосних)</i> - в окремих формах теперішнього часу дієслова <i>лити (лю, леш, лемо)</i> та в похідних від нього: <i>вилю, зілю, переллеш, ллявся, лється, ллявшись, ллятиметься</i> тощо.

Зверни увагу!

Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження підпорядковується фонетичним та морфологічним принципам української орфографії, а також частково пов'язується з традицією написання та поділом іменників на власні і загальні, а саме:

1) у загальних назвах літери, які позначають приголосні звуки, звичайно не подвоюються: *бароко, беладона, інтермецо, клас, лібрето, стакато, тераса, шасі, група*. Подвоєння зберігається лише в окремих загальних назвах: *бібль, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, мадонна, манна, мотто, нетто, мірра*;

2) у власних назвах подвоєння приголосних зберігається, якщо воно наявне у мові першоджерела: *Голландія, Марокко, Калькутта, Міссурі, Ніцца, Торрічеллі, Руссо, Яффа, Шиллер*, а також у похідних від них словах: *марокканець, яфський, шиллерівський*;

3) при збігові однакових приголосних префікса і кореня подвоєння зберігається лише тоді, коли в мові вживається паралельно непрефіксальне слово: *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *імміграція* (бо є *міграція*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *інновація* (бо є *новація*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*), але *акліматизація, анотація, апеляція*.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ ТА СУФІКСІВ

Правопис префіксів	Правопис суфіксів
Префікс <i>з-</i> перед глухими приголосними <i>к, п, т, ф, х</i> переходить у <i>с-</i>: <i>сказати, склад, скоротити, спалахнути, ствердити, сфотографувати, схил</i>. Перед усіма іншими приголосними та голосними пишемо <i>з-</i> (іноді <i>із-</i>): <i>збавити, звести, згаслий, зжитися, змазати, зсадити, зціпити, зчепити, зшиток, ізнов, зекономити, зігнорувати, з'їзд, зорієнтуватися, зумовити і под.</i>	Подвоєння <i>-нн-</i> відбувається: • у суфіксі <i>-енн(я)</i> в іменниках середнього роду, утворених від дієслів (<i>мислення, звернення, оголошення</i>); • у наголошених прикметникових суфіксах <i>-енн-, -анн- (-янн-)</i>, які мають значення збільшеної чи неможливої ознаки: <i>незрівнянний, неоцінений, невблаганний</i>. У дієприкметникових суфіксах подвоєння не відбувається: <i>неоцінений, нездійснений, неказаний</i>.
Префікс <i>зі-</i> вживається у словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого звукосполучення: <i>зів'ялий, зім'яти тощо</i>, а також у тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних: <i>зігнути, зізнатися, зіпсуватися, зіставити</i>. У деяких словах префікс <i>зі-</i> чергується із <i>зо-</i>: <i>зігрівати й зогрівати, зімлівати й зомлівати, зітліти й зотліти</i>.	М'який знак пишеться: • у суфіксах <i>-тель, -ість, -ецьк, -аль</i>, для позначення м'якості кінцевого приголосного: <i>мислитель, мудрість, молодець, скрижаль</i>; • в іменникових суфіксах <i>-оньк, -еньк, -альник, -ильник</i>: <i>голівонька, ніженька, уболівальник, постачальник</i>; • у прикметникових суфіксах <i>-есеньк, -ісеньк, -юсеньк, -ськ, -зьк, -цьк</i>: <i>гарнесенький, білісенький, малюсенький, український, запорізький, козацький</i>.

У префіксах <i>без-, від- (од-), між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, пред-, роз-, через-</i> кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не змінюється: <i>безпорадний, відкриття, відстань, міжконтинентальний, надпотужний, обпалити, передплата, підтримка, понадплановий, представляти, розчин, черезплічник.</i>	В іменах по батькові пишуться суфікси <i>-ов-, -ьов-(-йов-), -ів, -їв(-їїв-)</i>, які в усному мовленні іноді спотворюються: <i>Володимирович, Володимирівна; Васильович, Василівна; Андрійович, Андріївна.</i>
Префікс <i>прі-</i> вживається тільки в словах <i>прізвисько, прізвище, прірва.</i>	У суфіксах <i>-ець</i> і <i>-ень</i> голосний <i>е</i> при змінюванні слова випадає: <i>палець – пальця, велетень – велетня, липень – липня.</i>
Префікс <i>пре-</i> пишеться: • у якісних прикметниках: <i>премудрий, прехитрий (дуже мудрий, дуже хитрий),</i> або прислівниках і деяких іменниках, що походять від них: <i>прекрасно;</i> • у словах <i>презирливий, презирство;</i> • у запозичених зі старослов'янської мови словах <i>преосвященний, презирство, преподобний, престол</i> і подібних.	При творенні прикметників від іменників використовуються суфікси: • <i>-ов-</i> після твердих приголосних: <i>столовий, сливовий;</i> після шиплячих, якщо наголос падає на закінчення: <i>дошовий, плащовий</i> та після <i>-й-</i>: <i>гайовий;</i> • <i>-єв-</i> після м'яких подовжених приголосних: <i>життєвий, насіннєвий.</i>
Префікс <i>при-</i> вживається: • переважно в дієсловах, а також у похідних словах: <i>прибігти, прибудувати, прикрутити, приборкати, примудритися, принести, пришивидити; прибуття, прикраса, притулок, прив'язий, прибраний, привабливо;</i> • в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників із прийменниками: <i>пригірок, приярок; прибережний, прикордонний.</i> Крім того може виступати на початку іношомовних слів, у яких в українській мові префікс не виділяється: <i>прелюдія, преамбула, превентивний, президент, препарат, прем'єра, прерогатива, префект</i> та ін.	Закономірності в написанні <i>е</i> та <i>и</i> в суфіксах: • буква <i>и</i> пишеться у суфіксах <i>-ик, -иц(я), -ич, -иц(е), -иськ(о),</i> що стоять у кінці іменників: <i>рушник – рушничок, терлиця – терличка, палиця – паличка;</i> виняток: <i>далеч</i> (бо <i>далекий</i>); • завжди пишеться <i>и</i> в ненаголошеному суфіксі іменників середнього роду <i>-ив(о): мереживо, плетиво, печиво;</i> • буква <i>е</i> пишеться у суфіксах <i>-ечк-, -еньк-, -есеньк-</i> (слова із зменшено-пестливим значенням): <i>рука – рученька, донька – донечка, більший – більшенький, стрічка – стрічечка;</i> • завжди з буквою <i>е</i> пишуться суфікси <i>-елезн(ий), -ер(о), -тель:</i> <i>довжелезний, п'ятеро, вихователь.</i>

Зверни увагу!

• Префікси *пре-* і *при-* в ненаголошеній позиції звучать майже однаково: ненаголошений голосний [е] у префіксі *пре-*, як і в коренях слів, вимовляється наближено до [и], а [и] у префіксі *при-* у вимові наближається до [е]. Щоб не помилитись у їх написанні, треба розрізняти їх за значенням: префікс *пре-* вказує на вищу міру ознаки (його можна замінити прислівником *дуже*), а префікс *при-* вносить у значення слова відтінок приєднання, наближення, неповноти або результату дії, ознаки тощо.

- Можливе сплутування ненаголошених суфіксів -ин- і -ен-.

Ненаголошений суфікс -ин(а) пишеться:

– в іменниках жіночого роду: *бувальщина, долина, мілина*;

– в іменниках чоловічого роду: *харків'янин, татарин, росіянин* (у множині -ин випадає);

– в присвійних прикметниках: *сестрин, бабин, свекрушин*.

Суфікс -ен- пишеться:

– у дієприкметниках: *зачинений, утворений, вражений*;

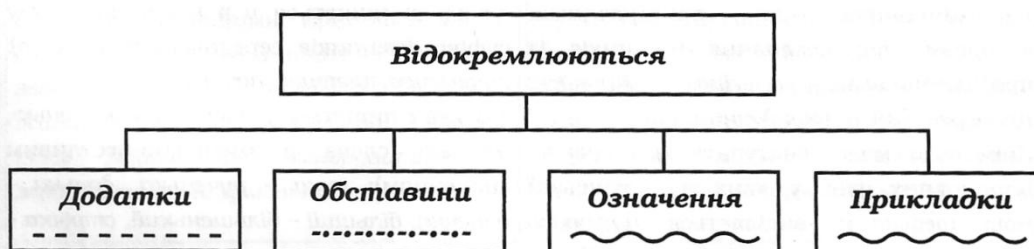
– в іменниках середнього роду: *зайчєня, кошєня, ручєнята*; *імена, племена, письмена*.

ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЗВЕРТАННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА КАТЕГОРІЯ

Відокремленими називаються другорядні члени речення, які для підсилення їх граматичної та смислової ролі виділяються у вимові логічним наголосом і невеликими паузами, а на письмі – комами, іноді – тире (переважно в кінці речень). Відокремлення характеризується також інверсійним розташуванням другорядних членів: *Любов до вітчизни починається з любові до берізки біля рідної хати, до стежки на городі, втоптані дитячими ногами* (М. Рильський).

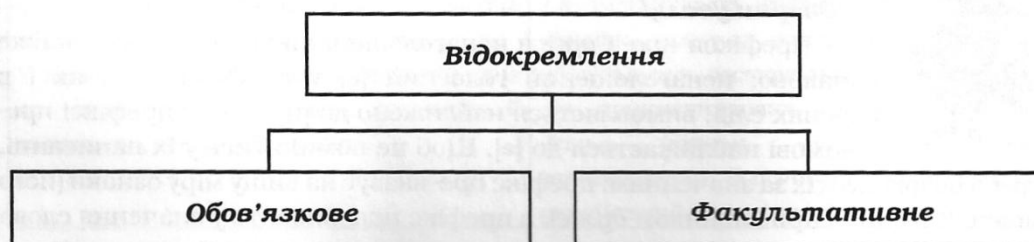
Відокремлюватися можуть тільки другорядні члени, бо вони є додатковим повідомленням до основної думки, яка виражається головними членами речення. Головні члени не відокремлюються, бо вони є носіями основного повідомлення.

Схема 1

Відокремлення буває обов'язкове й факультативне, що його здійснює автор, з волі якого посилюються чи послаблюються певні відтінки значень.

Схема 2

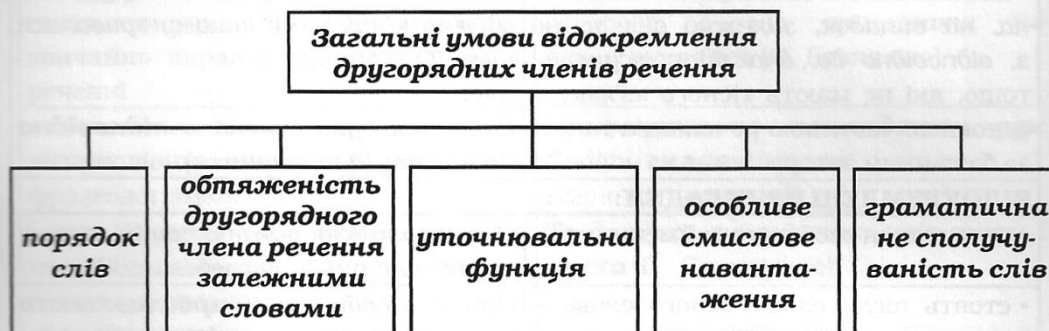

Відокремлені компоненти речення в науковому й офіційно-діловому стилях основним завданням мають уточнення деталей повідомлення, додаткове повідомлення, а в художньому й публіцистичному виконують не лише смислову, а й образну та емоційно-оцінну функції, наприклад: *Це Маруся Чурай, українська Сафо, донька полтавського сотника за Хмельниччини. Особа напівлегендарна, та саме їй, Марусі Чурай, яка пішла на смерть через своє трагічне кохання, народна традиція приписує авторство пісень «Віють вітри», «Чого ж вода каламутна», «Ой не ходи, Грицю» й козацький марш «Засвіт встали козаченьки»... (О. Гончар).*

Поняття відокремлення членів речення ввів О. Пешковський. Він з'ясував сутність цього явища і визначив умови, за яких другорядні члени речення можуть відокремлюватися. Вони і лягли в основу найважливіших пунктуаційних правил про відокремлення.

Обов'язково відокремлюється дієприслівниковий зворот (незалежно від місця в реченні), дієприкметниковий зворот, коли він стоїть після означуваного слова.

Схема 3

Відокремлюватися можуть як непоширені, так і поширені відокремлені другорядні члени речення.

Умови відокремлення	Приклади
КОМА СТАВИТЬСЯ, ЯКЩО:	
ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ:	
• мають значення виключення або виділення й починаються словами <i>крім, окрім, опріч, за винятком, на відміну від</i> тощо	Крім України , трипільці займали величезні простори Східної Європи (З журналу).
ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ:	
• пояснюють член речення, виражений особовим займенником	А він, самотній , уночі ще довго в вогнище дивився (А. Малишко).
• стоять після пояснюваного іменника, перед яким вже є означення	Досвітні вогні, переможні, урочі , прорізали темряву ночі (Ліся Українка).

• мають значення причини	Переляканий і розтривожений , я вискакую у затоплений місячною повинню двір (М. Стельмах).
• стоять після означуваного слова й виражаються двома і більше прикметникам або прикметниковим чи діеприкметниковим зворотами	Хустина зсунулась набік, і з-під неї вибилась хмарка лляного волосся, білого, легкого , як пух (О. Донченко). Будь проклята кров ледача, не за рідний край пролита (Леся Українка).
ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ ВИРАЖЕНІ:	
• двома одиничними дієприслівниками чи дієприслівниковим зворотом, що стоять у будь-якій позиції щодо пояснюваного слова (дієслова-присудка)	Жовте листя, тремтячи і коливаючись , тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям (Б. Грінченко). Дорога, майнувши сірим хвостом , безшумно сховалася в зелені хліба (В. Винниченко).
• іменниками зі словами незважаючи на, на випадок, залежно від, згідно з, відповідно до, внаслідок, всупереч тощо, які не мають тісного зв'язку з основною частиною речення, а також за бажанням автора	Незважаючи на ранню пору , то в одному кінці, то в іншому зривалася пісня (О. Гончар). Але: Завдання було виконано відповідно до наказу (З підручника).
ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ:	
• стосуються особового займенника	Нас, прозаїків , багато прийшло тоді в літературу (П. Загребельний).
• стоять після означуваного слова – власної назви	Про Довбуша, прославленого ватажка опришків , складено багато переказів і легенд (Із журналу).
• приєднуються за допомогою слів або, тобто, а саме, особливо, навіть, наприклад, як-от, на ім'я, родом, за національністю та ін.	Полтавець родом , Симоненко закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах (О. Гончар).
• пояснюють загальний іменник, виражений загальною або власною назвою і має уточнювальне значення	Другий сусід мій, Григорій Шиян , вирішив не покидати своєї хати (О. Довженко).
• є поширеною і стосується іменника-загальної назви, стоїть після пояснюваного слова або має обставинний відтінок значення	На призьбі сиділа його мати, вже немолода жінка (Панас Мирний). Майстер різнобічного обдарування , художник займався і журнальною та книжковою ілюстрацією (Із журналу).

• зі сполучником як, якщо має відтінок причини Увага! Якщо ж вона вказує, в ролі кого чи чого виступає означуваний іменник, то відокремлення немає	Шевченко, як виходець із середовища селян-кріпаків, завжди жив інтересами трудового народу. Про хист Довженка як письменника говорили тільки в роки Другої світової війни (М. Рильський).
ТИРЕ СТАВИТЬСЯ, ЯКЩО:	
• відокремлений прикладці надається особливий смисл або вона стоїть в кінці речення (під час вимови виділяються довгою паузою)	З усіх два слова – Мати і Вітчизна – існують зв'язу тільки в однині (Б. Олійник). Семен дуже любив свою неньку – стару Наумиху, як її прозивали на селі (М. Коцюбинський).
• відокремлене означення, виражене інфінітивом, стоїть в кінці речення (можна поставити а саме)	Талант Шевченка служив великій меті – підіймати свій народ до світла, до життя (З підручника).
НЕ ВІДОКРЕМЛЮЮТЬСЯ:	
• одиничні дієприслівники, що вказують тільки на спосіб дії і стоять після присудка. Такі дієприслівники звичайно виражають основну дію в реченні	Лінивий учень зі школи йде плачучи (Народна творчість). Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись (О. Довженко).
• обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, що є фразеологізмами	Працювати не покладаючи рук Сидіти склавши руки Бігти не чуючи ніг
• непоширені означення, якщо перед пояснюваним іменником немає означення, незважаючи на незвичайний порядок слів. Вирішальну роль у цьому випадку відіграє інтонація – наявність або відсутність паузи	Та до зірки лине й лине мрія тиха і легка (В. Симоненко).
• означення, виражені прикметником, дієприкметниковим зворотом, що знаходиться перед означуваним словом і не має додаткових значень причини, умови, допустовості	І на оновленій землі врага не буде супостата... (Т. Шевченко). Пристрасний мисливець, палкий поборник охорони природи Остап Вишня малює свої пейзажі з прекрасним задушевним ліризмом (М. Рильський).

ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮЮЧІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Уточнюючі члени речення, на відміну від відокремлених другорядних членів, вживаються не для підсилення їхньої смислової ролі, а для конкретизації змісту, вираженого іншими компонентами речення.

Уточнюючі члени речення можуть бути і поширеними, і непоширеними. Уточнюються можуть головні і другорядні члени речення.

Уточнюючими найчастіше бувають обставини місця і часу. Стосуються вони таких же обставин, але більш широких за значенням, уточнюють їх, відповідаючи на питання *де (звідки, куди) саме? коли саме?: Отут, (де саме?) в низенькій цій хатині, моя любов жила колись (А. Малишко); Це було літом, (коли саме?) у жнива (М. Коцюбинський).*

Рідше уточнюючими членами речення бувають:

- обставини способу дії: *Жваво, (як саме?) з юнацькою енергією, заходився Семен ставити хатину (М. Коцюбинський);*
- означення: *На тлі інших, (яких саме?) низеньких, будинок здається майже гігантом (Із газети);*
- додатки: *Кільком учням, (кому саме?) переможцям районної спартакіади, вручено призи (Із газети);*
- підмети: *Два його сини, (хто саме?) Андрій і Віталій, також стали офіцерами (Із газети);*
- іменні частини присудка: *«Я ж робітник, (хто саме?) червонодеревник», – ніяковіючи сказав англієць (М. Олійник);*
- дієслівні присудки: *Машини запрацювали, (що саме робили?) шуміли, скреготіли, грюкали, свистіли (Із газети).*

Уточнюючі члени зв'язуються з іншими членами речення за допомогою інтонації, а також за допомогою приєднувальних слів особливо, за винятком, крім, головним чином, у тому числі тощо: *Голос його щирим відгуком забринів у селянських серцях, особливо в серцях молоді (М. Стельмах); Хлопець успішно склав екзамени з усіх предметів, у тому числі з української мови (Г. Тютюнник).*

Звертання. Значення і способи їх вираження.

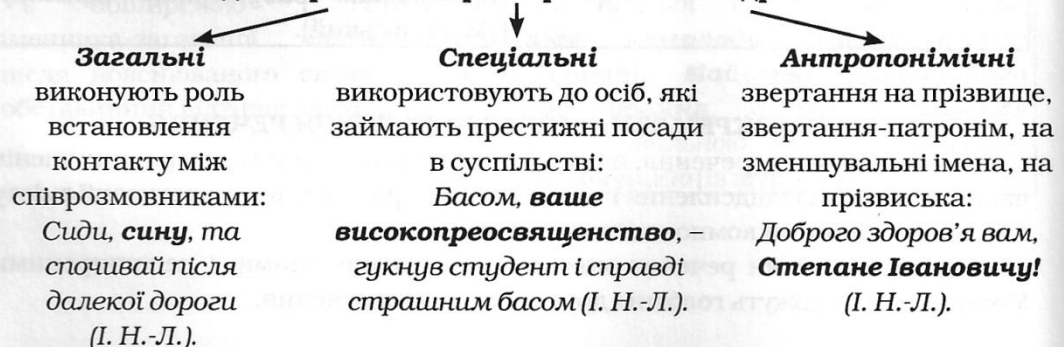
Вокативні речення-звернення

В українській мові, крім прямого і непрямого відмінків, є особливий кличний відмінок, який уживається при звертанні до істоти або уособленого предмета і має свої закінчення: *Софіє, Миколо, бабусю, земле.*

Звертання – це слово чи словосполучення в реченні, що називає особу чи групу осіб (або персоніфіковані предмети), до яких адресовано мовлення. Найчастіше звертання виражають кличною формою іменника: *Зоре моя вечірня, зійди над горою (Г. Шевченко).* Звертання може виражатися й іншими частинами мови у значенні іменника (прикметником, числівником, дієприкметником). *Весняного ранку співай, моя люба, веснянку! (Леся Українка)*

Схема 4

Види звертань за характером взаємин адресантів:

Звертання не є членом речення, але є невіддільною його частиною.

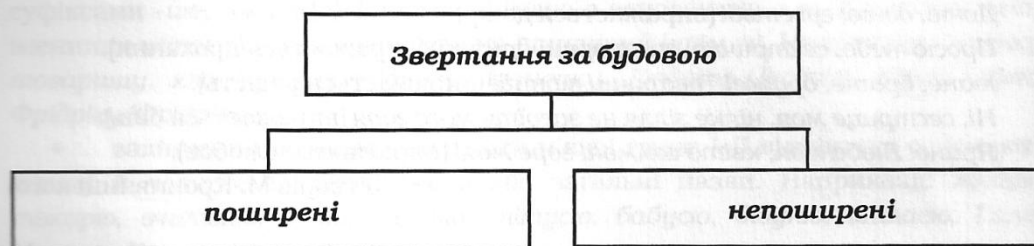
Іноді звертання можна сплутати з підметом. Щоб розрізнити їх, доречно іменник замінити особовим займенником *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – звертання. Порівняйте: *За Україну з огнем завзяття рушають брати всі вперед* і *За Україну з огнем завзяття рушаймо, браття, всі вперед* (М. Вороний) – сказати «рушаймо вони» не можна. Отже, в першому реченні *брати* – підмет, у другому – звертання.

Звертання вимовляється з кличною інтонацією: *Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?* (Т. Шевченко).

У реченні може бути кілька звертань, наприклад: *Весно красна! Люби мрії! Сни мої щасливі! Я люблю вас!* (Леся Українка).

При звертанні можуть стояти пояснювальні слова. Таке звертання називають поширеним, наприклад: *Рости, рости, моя пташко, маковий цвіте* (Т. Шевченко).

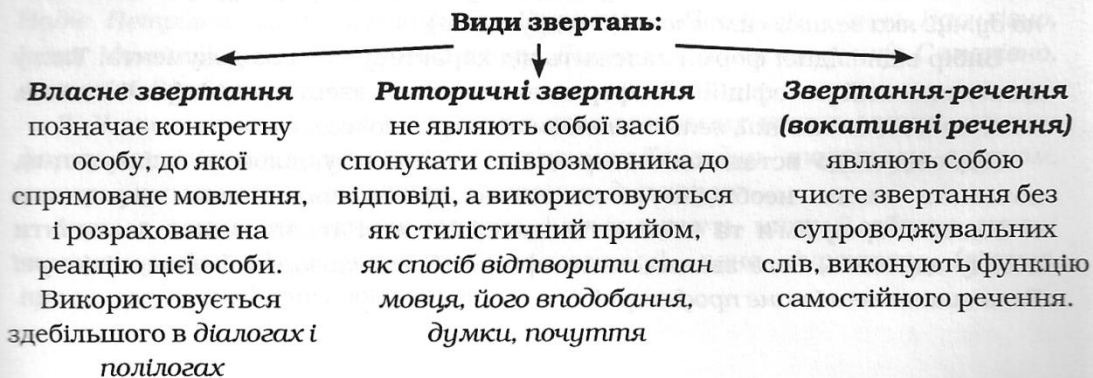
Схема 5

Звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення. Воно відокремлюється комою чи знаком оклику, якщо стоїть на початку речення (*Шевченку! Відгук дум своїх чи чуєш ти у нашім співі?* (М. Рильський)); комами з обох боків, якщо стоїть всередині речення (*Спи, маленьке, до зорі*), і комою від попередніх слів, якщо стоїть у кінці речення (*Я вас слухаю, пане полковнику*). Якщо звертання стоїть у кінці окличного речення, то після нього ставлять знак оклику (*Ти прекрасна, вечірня зоре!* (Леся Українка)), якщо в кінці питального – знак питання (*Є цікаві новини, Іване?*).

Звертання, поширені узгодженими чи неузгодженими означеннями, прикладками, виділяються комами: *Розвивайтесь з вітром, листочки зів'ялі, розвивайтесь, як тихе зітхання!* (Леся Українка)

Схема 6

Вокативним реченням-звертанням називають речення, яке складається тільки з одного звертання і яке, називаючи адресата мови, передає почуття: докір, радість, незадоволення, обурення, заборону, оклик і под. Характерними особливостями цих граматичних конструкцій є те, що в них вживаються тільки назви осіб у кличній формі. Це, переважно, власні імена або іменники, які означають осіб за їх сімейними стосунками (*мамо, дідусю, доню, брате*). З семантико-граматичного боку вокативні речення – нерозкладні.

Особливу роль у вокативному реченні відіграє інтонація, з її допомогою передаються спонукання і різні емоційні реакції. Наприклад:

А хто тобі, Власе, дозволив тут рибу вудити? (виражається заборона).

Здрастуйте, свахо, спасибі, що завітали (виражається радість).

Краще, Марфушо, заглядати собі в душу якнайглибше і якнайпрозоріше тоді, коли ще зможеш дивитися в неї, не червоніючи (виражається докір).

Горпино, роби так, як велять (виражається наказ).

Геть, бузувіри! Анахтеми! В холодну вас, п'янюги чортів! (виражається гнів, обурення).

Доню, доню, гріх тобі (виражається докір).

Просю тебе, сестричко, за старшу дружку (виражається прохання).

Іване, брате, друже! Товаришу вірний! (виражається радість).

Ні, сестрице моя, ніяке зілля не загоїть мого горя (виражається біль).

Ярино! Люба моя, квіточко моя, зоре моя! (виражається любов).

(З творів М. Кропивницького)

Звертання властиві різним стилям мовлення: офіційно-діловому, розмовно-побутовому, художньому, епістолярному.

Звертання до неживих предметів часто вживають у художній літературі (*Стій, серце, стій! Не бийся так шалено. Вгамуйся, думко, не літай так буйно! Не бий крильми в порожньому просторі. Ти, музо винозора, не сліпи Мене вогнем твоїх очей безсмертних!* (Лєся Українка)), у фольклорній мові – пестливі, зменшувальні, голубливі звертання, які можуть бути ускладнені прикладами-епітетами (*Іди, сонку, в колисону, приспи мою дитину. Сонку, дрімку, голубону! Приспи мою дитину* (Народна творчість)).

В офіційно-діловому мовленні звертання найчастіше вживається в офіційному листуванні, в усному мовленні – в промовах, бесідах, дебатах, наприклад: *Пане головуючий! Панове судді! Ми підбиваємо підсумки судового слідства. Пане голову! Панове! Я уважно слухав промову прокурора і ловив себе на думці: яка велика сила слова!* (З підручника).

Вибір відповідної форми залежить від характеру і стилю документа. Так, у дипломатичній та офіційній сферах вживаються звертання *добродію, пане, пані, панове, шановний, вельмишановний, іноді – колего*.

Відповідно до встановленої практики та етикету ділового спілкування, починати листа необхідно зі звертання. Найпоширенішим звертанням є: *Шановний(на)* (ім'я та ім'я по батькові)! У листі також можна зазначити посаду адресата, його звання чи професію: *Високоповажний пане міністре! Вельмишановний пане професоре!*

В окремих випадках, якщо звертаємося до осіб, які мають значні заслуги перед державою, обіймають найвищі посади в країні тощо, допускаються інші звертання: *Вельмишановний(на)...!; Глибокошановний(на)...!; Високошановний(на)...!; Високоповажний(на)...!; Високодостойний пане Посол!; Високодостойний пане Амбасадоре...!*

До служителів церкви використовуються такі звертання: *Всечесніший (всесвітліший, високопревелебний) Отче...!; Преосвященний Ексцеленціє...!; Ваше Преосвященство...!; Ваше Блаженство...!; Блаженніший Митрополите...!; Високопреосвященний Владико Митрополите...!; Ваша Святосте! (до Патріарха); Ваша Еміненціє! (до кардинала).*

Правопис закінчень іменників, власних і загальних імен у кличній формі й звертаннях

1. Іменники чоловічого й жіночого роду 1-ї та 2-ї відмін мають в однині окрему кличну форму:

- закінчення *-у* мають іменники 2 відміни твердої групи, зокрема із суфіксами *-ик-, -ок-, -к(о)*, іншомовні імена з основою на *г, к, х*, а також деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім *ж*). Наприклад: *батьку, товаришу, хлопчику, провіднику, Іваненку, Людвігу (Людвіг), Жаку (Жак), Фрідріху (Фрідріх);*
- закінчення *-ю* мають іменники м'якої групи I–II відмін, що означають жіночі й чоловічі пестливі імена або загальні назви. Наприклад: *лікарю, токарю, вчителю, доню, тьотю, тітусю, бабуся, дідуню, Маласю, Галю, Михасю, Костю, Юрію, Вітасю;*
- закінчення *-е* мають безсуфіксні іменники II відміни твердої групи та іменники м'якої групи з суфіксом *-ець*, а також окремі іменники мішаної групи (це власні назви з основою на *ж, ч, ш, дж* і загальні з основою на *р, ж*) Наприклад: *друже, молодче, Вікторе, Петре, Довбуше, козаче, інженере, директоре, школяре;*
- закінчення *-е (-є)* мають іменники I відміни м'якої та твердої груп, а також іменники III відміни. Наприклад: *мріє, надіє, радосте, воле;*
- закінчення *-о* мають іменники I відміни твердої групи. Наприклад: *дочко, подруго, дівчино, Варваро, Людмило, Миколо, Прокопівно.*

2. У звертаннях, що складаються з двох власних імен (імені та по батькові), обидва слова мають закінчення кличної форми: *Романе Романовичу, Борисе Івановичу, Миколо Артемовичу, Володимире Анатолійовичу, Лесю Миколаївно, Надіє Петрівно, Маріє Дмитрівно, Валентино Павлівно, Ганно Василівно, Іване Миколайовичу, Сергію Івановичу, Богдане Олеговичу, Маріє Семенівно, Анжеліко Вікторівно.*

3. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв в однині, кличну форму має тільки перше слово: *товаришу бригадир, товаришу агроном, товаришу полковник, пане лікар, товаришу директор.*

Іноді в таких звертаннях кличну форму можуть мати й обидва слова: *товаришу бригадире (агрономе, полковнику), пане директоре (лікарю, прокуроре, президенте, адвокаті).*

5. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, кличну форму має лише загальна назва. Прізвище пишуть у називному відмінку: *пане Миколаєнко, товаришу Шевчук, пане Андрієнко, товаришу Марченко, добродію Якименко, колего Іваницька, пані Хмара*.

6. У звертаннях, що складаються із загальної назви і власного імені, кличну форму має і загальне слово, і власне ім'я. Проте іноді є припустима форма називного відмінка у власному імені: *друже Ярославе (Ярослав), товаришу Андрію (Андрій), сестро Ярино (Ярина), пані Наталіє (Наталія)*.

7. У множині кличний відмінок збігається з формою називного відмінка: *Спіть, діточки, спіть, віченька стулять!* (М. Підгірянка).

Культура мовлення!
Запам'ятайте нормативну форму правопису іншомовних слів, що не мають префікса:

преамбула	привілей
президент	приватний
президія	примат
презентація	призер
прем'єра	призма
предикат	примітив
претендент	принц
претензія	принцип
прецедент	
претендент	
прелюдія	

Це цікаво!

Чи знаєте ви, що в давні часи існувало цікаве слово *sold* (корінь *sol* і суфікс *d*)? Спочатку воно означало «з сіллю», «солоний», потім ширше – «приправлений», далі – «смачний», а згодом почало знов звужувати своє значення.

В українській мові є двійнята-префікси, які відіграють особливу роль. Так, коли сказати: *попообідати, попопрацювати, попоходити, попострибати* і так далі – це, далебі, не те, що: *побігати, попрацювати, походити, пострибати*. Дієслова з подвоєними префіксами означають ніби найбільшу міру якоїсь дії. Правда, подібні слова не так часто трапляються в мові.

Слова *пан(е), пані* походять із західнослов'янських мов. «Історичний словник українського язика» Є. Тимченка подає слово *добродій(-ка)/ю(-йко)*, вказуючи, що воно функціонувало із XVII ст. у східних областях України. Антонімами до нього є слова *злодій, лиходій*.

Особовим займенником у сучасній літературі звертання ніколи не виражають. Іноді в експресивному мовленні зустрічається звертання, виражене особовим займенником у формі другої особи однини чи множини. Воно має грубуватий відтінок: *Слухай, ти. Ну, ти, нахабо. Ех, ви, ледацюги.*

Якщо ви хочете дізнатися більше про походження слів української мови (наприклад, хліб, цукор, страва тощо), зверніться до книжки А. П. Коваль «Слово про слово» або А. Матвієнко «Рідне слово». Про те, що вам найбільше сподобається в цих працях, розкажіть однокласникам.

Візьми до уваги!

Звертання до відсутніх людей, до предметів і явищ називають риторичним звертанням. Воно вживається, щоб привернути до них увагу, виявити своє ставлення. Наприклад: *Мово, диво калинове!* (Д. Білоус); *Україно, ти для мене диво!* (В. Симоненко).

Запам'ятай приклади перекладу найпоширеніших форм звертань з російської мови на українську:

гражданин – громадянин

гражданка – громадянка

граждане – громадяни

господин – пане (добродію)

госпожа – пані (добродійко)

господа -панове (добродії)

товарищи – товариші (переважно у військовій сфері)

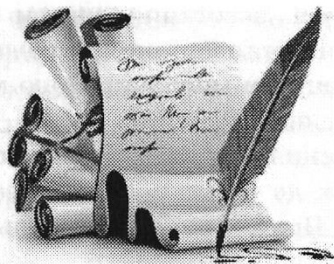
уважаемый – шановний

многоуважаемый – вельмишановний

глубокоуважаемый – високоповажний

Ознайомтесь зі зразками звертань, запам'ятайте їх і при нагоді використовуйте.

Кохана Віруню! Любий таточку! Дорога матусю! Рідний братику! Дорогенька бабусю! Наш хороший дідусю! Шановний добродію! Шановна добродійко! Шановні пані й панове! Шановне товариство! Вельмишановний Миколо Степановичу! Вельмишановна Лідіє Іванівно! Пане Президенте!

Практичний блок

Словниковий диктант

Аккра, Алла, багаття, білль, беладона, беззахисні, беззоряний, беззвучний, беззастережний, безперестанно, бовваніти брутто, ванна, ввесь, ввічливий, вдячність, відмінно, верховіття, віддати, випромінювання, впевнено, возз'єднання, Галичина, гілля, Голландія, гуманно, невгамовно, ділення, дозвілля, доллють, Діккенс, Дарданелли, Донеччина, жаданий, Жанна, заріччя, затишшя, законний, збіжжя, здоровенний, змінний, зрання, ілюмінація, іммігрант, істинний, креслення, конфетті, коріння, колосся, курликання, лібрето, листя, ляний, Мадонна, масив, понісся.

Машинний, миттю, Міссісіпі, міськком, молоддю, навмання, надвечір'я, насіння, невинно, невтотно, недоречно, нездоланно, незрівнянно, негадано, нетто, несказанно, непорушно, оббити, обличчя, овва, осінній, організовано, ранній, радістю, річчю, роздоріжжя, розрісся, павутиння, піддержати, піднебесся, підніжжя, переддень, приладдя, переддень, подорожжю, погруддя, священне, священник, ссавець, ссати, самовіддано, сказано, сонно, спросоння, стаття, старанно, століття, тонна, Таллінн, тераса, цвітіння, шалено, широченний, щоденно, узбережжя, узлісся.

Розподільний диктант

1. Запишіть слова у чотири колонки: 1) в яких букви подвоюються внаслідок збігу однакових приголосних; 2) в яких відбувається подовження м'яких приголосних; 3) в яких подовження не відбувається.

Подвоєння	Подовження	Не відбувається

Бадиля, бароко, бездоріжжя, беззоряний, віддавна, відділ, відродження, вілла, виляться, винний, вознісся, Ганна, заввідділу, зілля, знання, знаряддя, Ілля, емалю, горіння, лібрето, любов'ю, люттю, кінний, навчання, недоторканний, обличчя, письменник, подорожжю, попідтинню, рілля, розкішню, роззявити, священник, сіллю, спросоння, старанний, сторіччя, теля, тонна, туманний, численний, читання, щеня, щоденник.

2. Прочитайте. Запишіть слова у чотири колонки: 1) з префіксом при-; 2) в яких при- є частиною кореня; 3) з префіксом пре-; 4) в яких пре- є частиною кореня.

При-є		Пре-є	
префіксом	частиною кореня	префіксом	частиною кореня

Приїзд, прибуття, преамбула, припишкий, президент, прибуток, притулок, презентація, престиж, присадибний, призер, притока, призма, прилад, претендент, претензія, прецедент, президія, примус (прилад), принц, принцип, приемний, прем'єра, предмет, препишний, приблуда, привілей, приватний, приязний, приязнь, пригода, прелюдія, премія, предикат, преславний, премилый, пригожий, пристаркуватий, присвячений, приміський, престарілий, пресвітлий, прерія, преса, предковичний, пристрій, приемний, привітний, преславний, престол, привабливий, приїзд, прихід, прикрити.

3. Прочитайте іменники. Постав їх у формі кличного відмінка однини й запишіть у три колонки: 1) із закінченням -є(-е); 2) із закінченням -у(-ю); 3) із закінченням -о.

Андрій, бабуня, брат, Василь, вовк, водій, дідусь, Дніпро, донька, Дунай, дядько, Гриць, громада, жінка, земля, Іван, Інна, коник, кобзар, Корній, Леся, матуся, місяць, Сава, секретар, сестриця, синок, слухач, сторож, татусь, Оля, охоронець, Павло, Параска, хлопець, чайка, Україна, Уляна, Юля.

4. Записати прислівники з одним н у першу колонку, з нн – у другу.

Червоно, впевнено, відмінно, старанно, неказанно, священно, нездоланно, шалено, організовано, сонно, непорушно, невтомно, безперестанно, невинно, негідно, недоречно, самовіддано, щоденно, незрівнянно, гуманно, невгамовно.

Коментований диктант

Запишіть тексти під диктовку. Визначте, до якого стилю належать наведені тексти. Усно поясніть правила вживання розділових знаків.

I. Якщо ж дощ захопив нас у степу, то, промоклі до рубця, ми в такий день маємо право гнати худобу додому раніше, бредемо в облиплених сорочках, повертаючись, наче з битви, матері зустрічають нас перестрашені, а ми тільки сміємось, збуджено ділимося щойно пережитим, хвалячись, як градини міцні, завбільшки з перепелине яйце, відскакували від наших ще міцніших лобів, ми ж при цьому не ховались, бо де там сховатися від таких градин у відкритім степу! (О. Гончар)

II. Прокинувшись, переглядатимуться, мовби не вірячи, що живі. І кожен таїтиме в собі почуття провини за втрачений плацдарм, ніби він сам причинець того, що трагедія сталася, що стільки люду полягло, не дійшовши до жаданого дня перемоги, так близько будучи від неї (О. Гончар).

III. Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилося щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотливий спокій, вони зненацька оживали, золоте тарілля,

здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить у поцілунку, знову розліталось врізнобіч, і вже знову вільно сміялось, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця (О. Гончар).

IV. Київ, Київ! Древній витязю в сталевому шоломі! Скільки тягнулося до тебе пожадливих, загребущих рук! Печеніги, хозари й половці щербили об тебе свої мечі. Татаро-монгольські орди шарпали тебе, палили і плондрували. Не раз, не два ти був порубаний і посічений. Не раз, не два голова твоя вкривалася попелом, ніби сивиною. Та ти мужньо зносив усі бурі й напасті. Багато ворогів полягло під твоїми мурами, на твоїх валах, вулицях і майданах від твоїх гострих мечів. І хоч не раз ти падав знесилений, та ніколи не втрачав мужності й віри в майбутнє... (І. Цюпа).

V. Струмує повітря, тиша і мліє, і ніде нікого. Сам-один. Спіймаєш коника-стрибунця і чуєш, як він, маленький, рветься в тебе крізь пальці своїм прутким, повним енергії тільцем, а ти, маючи безмежну владу над ним, над його життям і смертю, тримаєш це тріпотне створіння й роздумуєш: пустити чи ні? Жити йому чи не жити? І якщо удома не залишилось прожерливе галчення, що його маєш годувати, тоді доля стрибунцеві усміхнеться, підкинеш його з долоні: живи! І зникне в житах твій зелений крилатий кінь щастя (О. Гончар).

VI. Так оце вона, оце його заповітне творіння. Свіжа й барвиста стоїть наша степова Мадонна під яблунею, стоїть, схилившись до своєї славненької, в білій льолі, дитини, їй віддана вся ніжність, вся дума-задума, що нею промениться материнський, сповнений тихої ласки погляд. І найбільша сила картини була якраз зосереджена в цьому погляді молодої матері: дивись і бачиш, що нічого, крім немовляти, зараз для неї на світі не існує, а лише це крихітне життя, і вона його мовби чатує, оберігає поглядом від якихось напастей, від невідомих, нікому не чутих ще небезпек, що, може, тільки вона їх і передчуває своїм материнським інстинктом... (О. Гончар)

Попереджувальні диктанти

Запишіть тексти під диктовку. Порівняйте записане з друкованим текстом. Проведіть самоаналіз допущених помилок.

Визначте, до якого стилю належить наведений текст. Доведіть доцільність уживання в ньому відокремлених членів речення, поясніть, за яких умов вони відокремлюються, а за яких ні.

Гітара вимагає не тільки любові, а й серйозного ставлення до неї. Чи відомо вам, наприклад, що Ніколо Паганіні, великий скрипаль і композитор, дуже майстерно володів гітарою і шанував її аж ніяк не менше, ніж скрипку – царицю музики? Паганіні твердив, що на гітарі можна виконати все те, що й на скрипці. Історія музики зберегла для нас свідчення про те, як, зустрівшись з Гектором Берліозом, славетним французьким композитором, Паганіні подарував йому на знак дружби свою гітару. Щодо Берліоза, то гітара, за словами його сучасників, була, хоч як це не дивно, єдиним музичним інструментом, котрим він досконало володів... Гітару використовували в своїх творах Россіні і Верді, Вагнер і Шуберт, Рубінштейн і Гуно...

Юним шанувальникам гітари цікаво буде знати, що цей старовинний інструмент дуже любили і навіть володіли ним Тарас Шевченко і Михайло Лермонтов. Під акомпанемент її струн із задоволенням співали Шаляпін, Собінов, Козловський.

(За Ю. Журавським, А. Шапіро)

Графічний диктант

Напишіть кодований диктант, скориставшись такими графічними скороченнями:

ВО – відокремлені означення,

ВП – відокремлені прикладки,

ВОб – відокремлені обставини,

ВД – відокремлені додатки.

1. Весна, уквітчана рясом, зелом, завітала у моє рідне село.
2. Вона, сонячна і красива, усміхнулась до мене і розповіла про довгий зимовий сон.
3. Поспішала весна, кольорова красуня, у сад, до лісу, у поле.
4. На відміну від зими, дні весняні принесли тепло, радість і трепетне очікування Христового Воскресіння.
5. З давніх-давен українці вінчали весну поетичними образами, закликаючи її, оспівуючи, театралізуючи.
6. Справжні весняні мотиви, найбільше виражені в обрядах, приурочені до Благовіщення, Великодня, Юрія, звучали від дня Сорока святих мучеників.
7. У східних районах України у цей день молодь «розпочинала вулицю» – своєрідне весняне дозвілля.
8. Дівчата, взявшись за руки, починали виводити «Кривого танцю йдемо...».

Дослідження-трансформація

1. Утворіть від дієслів іменники, поясніть їх правопис.

Атестувати, асигнувати, бажати, відчувати, видати, втілити, запитати, запровадити, застерігати, змагатися, знати, зобов'язати, жити, кредитувати, малювати, навчати, нарікати, оповідати, оприбутковувати, переконати, порівняти, сприяти, судити, читати, фінансувати, усвідомлювати.

2. Утворіть іменники від поданих слів. Поясніть наявність або відсутність подвоєння літер.

Жити, віддати, горіти, плести, здобути, мислити, знищити, зібрати, творити, марити, вчити, прагнути, злиденний, смітити, чути, змагатися, зобов'язатися, завдати, зберегти, хотіти, мужній, захопити, твердити, нагородити, згуртувати.

3. Замініть слова і словосполучення словами з префіксами *при-*, *пре-*.

Дуже високий; дуже глибокий; дуже поганий; знаходитися біля вокзалу; край біля Чорного моря; лягти на кілька хвилин; місцевість біля Карпат; напружувати слух, намагатись щось почути; невеликий мороз; посадка на землю; повернення птахів; розміщуватися біля берега; рости біля дороги; супроводжувати якусь дію тупанням.

4. Утворіть від поданих слів прикметники (суфіксальним або префіксально-суфіксальним способом). Поясніть звукові зміни, які відбулися, й написання утворених слів.

Без ціни, їздити, млосьть, капость, кількість, кістка, користь, кореспондент, компост, опонент, осінь, пеститися, пристрасть, тиждень, хваститися, улестити, форпост, честь, шелест, щастя, ячмінь, юнак.

5. Від поданих дієслів утворіть можливі форми дієприкметників та дієприслівників, введіть їх у речення. Поясніть їх роль у реченні.

Бачити, стежити, палати, виконати, нести, вишити, фарбувати, напоїти, ходити, різати, написати, в'янути, панувати.

6. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими. Поставте необхідні розділові знаки і поясніть їх.

1. За досягнуті в навчанні успіхи наш клас був нагороджений похвальною грамотою. 2. Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні. 3. Люблю сонцем опромінений луг. 4. Наступив вечір, і прив'ялі за день від пекучого сонця квіти почали оживати. 5. Перед ним лежали списані дрібним почерком сторінки шкільного зошита. 6. Перед очима відкривався красивий своєю незайманою величчю степ. 7. У небі пливли освітлені вечірнім сонцем хмарки. 8. Біля берега заплюскотіла потривожена веслом вода. 9. До озера вела протоптана в траві десятками ніг стежина. 10. На освітленій місяцем поляні виднілися чудернацькі тіні. 11. Хвилювалося розбуджене весняним вітерцем жито. 12. Вона обережно ступила в покриту густою росою траву.

Тренувальні вправи

1. Поставте іменники в орудному відмінку. Поясніть їх правопис.

Акварель, активність, вісь, відданість, відомість, власність, верф, вихованість, врожайність, галузь, грань, деталь, заповідь, заповоч, зелень, зустріч, жовч, єдність, кількість, кров, любов, мазь, мати, мідь, міць, мить, можливість, молодь, молодість, мудрість, мужність, ніч, осінь, пам'ять, паморозь, папороть, паралель, піч, повість, подорож, пристань, продуктивність, путь, річ, розкіш, розповідь, Русь, свідомість, сіль, січ, смерть, сталь, стійкість, тінь, Хатинь, чверть, честь, юність, грань, щастя, швидкість, якість.

2. Поставте іменники в родовому відмінку множини. Поясніть їх правопис.

Бажання, відкриття, вітальня, вишня, галузь, доповідь, завдання, заняття, захоплення, збереження, змагання, знання, їдальня, узбережжя, обличчя, озброєння, питання, прагнення, подовження, постать, почуття, спальня.

3. Поставте у словах замість крапок потрібну букву. Згрупуйте їх за принципами правопису.

Бе..смертний, об..ігти, бе..збройний, бе..платний, ро..кричатися, ро..бити, ро..стелити, ..писати, ..робити, ..шити, ..казати, ро..казати, ...ховатися, бе..захисний, ро..пустити, ..фотографувати, ро..питати, вро..сип, ..формувати,

об..ивка, ..тискач, ..чепити, ..прогожу, ро..пад, ро..тин, ..підлоба, об..ризкувати, об..іхати, під..аний, від..зеркалюватися, під..ивитися, від..ача, під..обрюватися, під..ігріти, над..звуковий, воз..єднання, без..язикий.

4. Поставте у словах замість крапок потрібну букву. Згрупуйте їх за значенням.

Пр..мадонна, пр..зирливий, пр..хитрий, пр..тиснути, при..линати, пр..вокзальний, пр..поганий, пр..чавити, пр..мудрий, пр..азовський, пр..йти, пр..летіти, пр..смавити, пр..зирливо, пр..пливти, пр..вести, пр..смутий, пр..вітний, пр...тому, знепр..томніти, пр..бережний, пр..таманний, пр..краса, пр..красний, пр..завязатий, пр..великий, пр..більшити, пр..симпатичний, пр..смачний, пр..смажити.

5. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префіксів з-(зі-), с-, роз-, без-, пре-, при-, пере-, від-, під-, над-, об-; з'ясуйте правила вживання цих префіксів.

Багатий, брати, будувати, вантажити, відповідальний, вивчити, вокзальний, гарний, гнути, господар, грамотний, дати, думати, добрий, звати, жалісний, їздити, їхати, єднати, казати, кинути, колоти, купити, ламати, міський, міряти, морський, нести, йти, орати, писати, різати, складати, смачний, совісний, сипати, тихий, ходити, хворіти.

6. Утворіть і запишіть від поданих слів нові за допомогою вказаних суфіксів. Підкресліть і поясніть орфограми в утворених словах.

1. -ськ-: Луцьк, Запоріжжя, Херсон, Дрогобич, Рига, Одеса, Донецьк.
2. -ств-: юнак, убогий, козак, товариш, студент.
3. -ин(а): вінницький, хмельницький, дніпропетровський, турецький, галицький, полтавський, київський.
4. -ичок, -ечок: вогник, верх, племінник, кошик, мішок, ніж.

7. Запишіть слова українською мовою. Виділіть префікси, зіставте вимову і правопис префіксів в обох мовах.

I. Артељу, безветренний, бездорожье, беспрерывный, бесспорный, бессистемный, бесшумный, беззаветный, беззвучный, безостановочный, безжизненный, бескрайний, бессердечный, бесцветный, безаварийный, бесхарактерный, бесчестье, беззастенчивый, бесстрашный, болью, взаимностью, верфью, гордостью, здоровье, знание, злоупотребление, лют, междугородный, международный, неожиданный, ночью, объяснительный, отогнутый, отдаленный, отделять, отстоять.

II. Подготовленный, поджаренный, предисловие, предвечерний, предпраздничный, предъявленный, предъявитель, Приднепровье, Прикарпатье, Припятью, подыскать, подталкивать, подтянуть, подшефный, Полесье, Поволжье, раздавленный, разжалованный, рассказать, расшить, разыскать, расширенный, росписи, рассеять, расчищать, раскорчевывать, рассчитывать, распределитель, распространитель, скатертью, смертью, соломенный, статья, судья, счастье, тбилисский, убеждение, чувство.

8. Перепишіть слова і вставте пропущені букви. Поясніть правопис слів.

Бе..захисний, ро..доріжжя, ..хвилювати, ..дерти, ..гнути, ..фотографувати, ро..кішний, ..пхнути, бе..страшний, ..цідити, ..хитрувати, ..платити, бе..межний, ро..сердитись, ..хопити, ..бити, ..копати, бе..турботний, ..єднати, о..цвітає, ..різати, ..писати, ..сохнути, ро..пис, ..цементувати, ро..чин, бе..платно, ро..тин, ..прожогу, бе..крилість, ..ковзко, ро..кис, ..пад, не..проста, ..кинути, ..клад.

9. Дотримуючись орфоепічних норм української мови, прочитайте текст. Перепишіть і визначте його стиль. Яку роль відіграють звертання в цьому тексті? Якими формами іменника вони виражені?

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і прадідів наших. Оспівані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси й доли, високі блакитні небеса! Хіба є що на світі краще за це миле серцю довкілля, хіба є що на світі дорожче за Вітчизну?!

Рідний дім, дорога батьківська хата, гостинна, ласкава оселя. Які близькі й знайомі нам ці слова! Вони входять у нашу свідомість разом з материнською колисковою піснею.

(І. Цюпа)

10. У прості речення введіть відокремлені означення, виражені дієприкметниковими і прикметниковими зворотами, поясніть їх стилістичну функцію, зверніть увагу, як зміниться смисл доповнених зворотами речень.

Зразок: Хліба яскраво зеленіли. – Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли.

1. Сіра, тепла земля пахне соком скошених трав. 2. Між стіною березового лісу і житом біжить стежка. 3. Дрібне, гладеньке листя тополь тремтіло від найменшого подиху вітру. 4. Повітря видавалось прозорим напоєм. 5. Непорушно стоять дерева. 6. Місто стало на диво чистим і тихим.

11. Дотримуючись орфоепічних норм української мови, прочитайте речення. Перепишіть їх, підкресліть та вкажіть синтаксичну функцію відокремленого члена, поясніть умови відокремлення.

1. Має людина в собі такий живчик – бажання робити добро (О. Гончар). 2. Нічого не видно, нічого не чуть, крім вітру бушуючого (Марко Вовчок). 3. Стояла груша, зеленів лісочок. Стояло небо, дивне і сумне (Л. Костенко). 4. Ніч очерети зве у гості, ні птиць ані людей, опріч ясної зірки в високості (А. Малишко). 5. Не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині (І. Франко). 6. Над зарослими молодим сосняком схилами пагорбів ширяє, розкришивши нерухомі крила, птах (В. Дрозд). 7. Оповитий рожевим туманом, далекий острів немов зрушив з місця й поплив у морі мінливого сяйва (О. Донченко). 8. В імлистій долині, осяяній срібним промінням місяця, стояли широкі лани золотого жита і пшениці (М. Коцюбинський). 9. Гори темніють, повиті у білі серпанки (Леся Українка). 10. Далеко попереду чорнів ліс, обперезаний низу сивим пругом приметеного чагарника – мабуть, терну

або молоденького глоду (Гр. Тютюнник). 11. Життям і канчуками вчений, він, загнаний на самий низ, останній гривеник Шевченку на перший пам'ятник приніс (Б. Олійник). 12. З моря здіймалась хмара – чорна, важка, з суворими обрисами, схожа на гірські пасма (А. Копиленко).

12. Прочитайте речення. Знайдіть відокремлені означення, які відносяться до означуваного слова, вираженого займенником. Доведіть, що стилістична функція відокремлених означень у поданих реченнях – у виразненні ознак предмета, на який лише вказує займенник.

Низенька, кругла, вона здавалася не польовою квіткою довгостеблою, а повною городньою маргариткою.

Низенька, чорнява, завітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротких дівчат.

Маленька, кругленька, швидка й жвава, одягнена в зелене убрання, між високими зеленими житами, – вона здавалась русалкою.

Сама невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду, вона так і вабила до себе.

(Із творів Панаса Мирного)

13. Перепишіть речення, підкресліть звертання. З'ясуйте стилістичну функцію звертань у різних за комунікативною настановою реченнях і поясніть умови їх відокремлення.

1. Піднімайтесь, ревіть, пороги! Розливайся, Дніпре, рознеси по всіх морях нестримний гнів наш, нашу безсмертну волю! (О. Довженко) 2. – О Дніпре, Дніпре, мій Славуто, широк і славен ти еси, чи вбито князя, а чи скуто, мене до нього занеси (А. Малишко). 3. У людини, голубонько, серце одне (Я. Гримайло). 4. Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, – щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже (В. Сухомлинський). 5. Тату, гляньте – лев, як зачарований (О. Довженко). 6. Ой сніги, мої сніги, срібні та пухнасті, наче все, що навкрути, потонуло в щасті (В. Симоненко). 7. Іди, моя ластівко! (Марко Вовчок) 9. Ніколи не заростуть тернами шляхи до твоєї поезії, Тарасе, до її вічно живої весни! (О. Гончар) 8. Пісне, падай в серце, як зерно в ріллю (В. Сосюра). 9. Я про тебе, о калино, пісню склав оцю дзвінку (В. Сосюра). 10. Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (Б. Олійник) 11. Гей, життя, виходь на бій, – пожартуєм для розваги (П. Тичина).

14. Перепишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Визначте причини відокремлення тих чи інших членів речення в кожному конкретному випадку. Визначте, який член речення є відокремленим.

1. Він стояв посеред двору зсупулений з опущеними вздовж пальта руками і невидючими очима дивився мимо хат, садків, городів навіть мимо самого неба (Гр. Тютюнник). 2. Там замість житечка в тепле літечко терен зацвів (Г. Чупринка). 3. У хліві крім ластів'ячого гнізда під кроквою нічого не було

(Гр. Тютюнник). 4. Заплющивши очі він піддався сумові що колисав душу (В. Підмогильний). 5. І замість свічки палахкотіло сонце (І. Драч). 6. Кожна людина навіть найпростіша як люблять у нас казати відкриває світ заново (В. Дрозд). 7. Дівоча пісня незнайома пливе над снігом чи в снігах (М. Стельмах). 8. У рідний край грозою вмитий ідуть усі шляхи на світі (М. Стельмах). 9. Зло нічого не дає крім зла вмій прощати як прощає мати (М. Луків). 10. І в Спаську вежу увійшов тримаючи в руці своїй Богданом писаний сувій (М. Бажан). 11. Леонардо да Вінчі для якого головним у творчості була людина здатна мислити відчувати творити особливу увагу приділяв виготовленню пластичних моделей (А. Варшавський). 12. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив (П. Мирний). 13. Співають ідучи дівчата а матері вечерять ждуть (Т. Шевченко). 14. У Моринцях в Шевченковім краю хай буде вік благословенна хата така убога і така багата (Т. Коломієць). 15. Не називаю її раєм тії хатиночки у гаї над чистим ставом край села (Т. Шевченко). 16. Захід погас не розгорівшись (О. Донченко). 17. Вони стояли мовчазні вдивляючись в далеке минуле своє і своїх батьків і линути думкою в майбутнє (О. Довженко). 18. З людьми буває часто так що добре знаючи колишнього події вона сучасності ні в зуб не розуміє (М. Рильський). 19. У всьому людському я хочу шукати красу себто істину (О. Довженко). 20. Там над Россю стоїть одна висока скеля (І. Нечуй-Левицький). 21. Все можна виправдати окрім освіченого варварства (П. Загребельний). 22. Знання про невидиму суть людини душу майже зникли повністю із нашого життя (К. Мотрич). 23. З глини трипільці споруджували будівлі виготовляли посуд наприклад миски й глеки (З підручника).

15. Спишіть речення. Поставте, де потрібно, коми та вмотивуйте їх використання. Поясніть умови відокремлення чи не відокремлення прикладок із сполучником як.

1. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем у всьому (О. Гончар). 2. У свідченнях сучасників він (Шевченко) постає як людина високоосвічена, багатерудована (О. Гончар). 3. Форма поезій Лесі Українки вражає як і форма поезій учителя й друга її, Івана Франка, надзвичайною різноманітністю строфіки, метрики, ритміки (М. Рильський). 4. Нелегко далось як нелегко дається і все нове опанувати нашій поезії новий світогляд (М. Рильський). 5. Довженко в усьому поет, і це його виділяє з-поміж багатьох як митця (О. Гончар). 6. Ім'я Івана Андріановича Вагмута як своєрідного талановитого художника, вже давно сягнуло за межі України... (К. Гордієнко) 7. Звичайно, було б наївним вважати, що поетичне натхнення приходить до дитини як чудесний дар (В. Сухомлинський). 8. Як учитель і вихователь я прагнув до того, щоб перекласти в юні серця моральні цінності, створені й завойовані людством протягом багатьох століть... (В. Сухомлинський)